

Nostalgiškas ir svarbus Lietuvos parlamentaro Zigmo Toliušio žvilgsnis į savo jaunystės metus (1889–1921)

Rec: Toliušis, Zigmas. *Atsiminimai ir apybraižos, 1 dalis: Gyvenimo kelio pradžia (1889–1921)* / sudarytojai Irmina Abramovienė ir Tomasz Błaszczak. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2023. – 392 p. ISBN 978-609-405-254-5

Leonas Nekrašas

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos
Informacijos valdymo departamentas
Martynas Mažvydas National Library of Lithuania
Information Management Department
nekrasas1991@gmail.com

Santrauka. Aptariama Lietuvos nacionalinės bibliotekos tyrėjų Irminos Abramovienės ir Tomaszo Błaszczako profesionaliai parengtų žymaus Lietuvos tarpukario advokato, politiko, visuomenės ir kultūros veikėjo Zigmo Toliušio (1889–1971) atsiminimų pirmoji dalis „Atsiminimai ir apybraižos. Gyvenimo kelio pradžia (1889–1921)“. Knygoje pateikiami Z. Toliušio atsiminimai apie vaikystę ir jaunystę Lietuvoje, studijas Sankt Peterburge ir karjerą bei įvairius iššūkius Ukrainoje. „Atsiminimai ir apybraižos. Gyvenimo kelio pradžia (1889–1921)“ – vertingas istorijos šaltinis, teikiantis daug svarbių detalių apie socialinę, politinę, kultūrinę lietuvių tautos atgimimo, Rusijos imperijos saulėlydžio periodo istoriją.

Reikšminiai žodžiai: Zigmas Toliušis, autobiografija, atsiminimai, lietuvių tautinis atgimimas, Rusijos imperija, karo pabėgėliai.

Lithuanian Parliament Member Zigmas Toliušis's Nostalgic and Important Look at His Youth (1889-1921)

Review of: Toliušis, Zigmas. *Atsiminimai ir apybraižos, 1 dalis: Gyvenimo kelio pradžia (1889–1921)* / sudarytojai Irmina Abramovienė ir Tomasz Błaszczak. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2023. – 392 p. ISBN 978-609-405-254-5

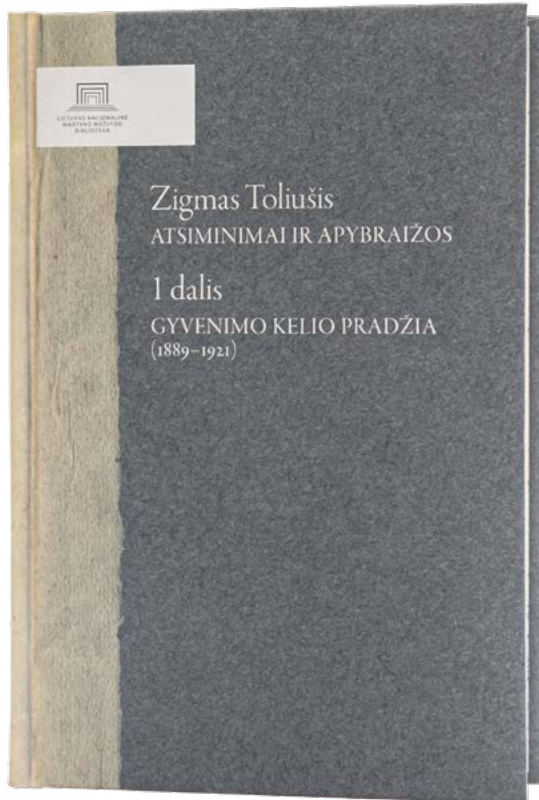
Abstract. The review discusses the first part of the memoirs of the famous interwar Lithuanian lawyer, politician, public and cultural figure, Zigmas Toliušis (1889-1971) “Atsiminimai ir apybraižos. Gyvenimo kelio pradžia (1889-1921)” [“Memoirs and Outlines. The Beginning of Life’s Journey (1889-1921)”], expertly prepared by the researchers of the National Library of Lithuania, Irmina Abramovienė and Tomasz Błaszczak. The book presents Toliušis’s recollections about his childhood and youth in Lithuania, his studies in St. Petersburg and his career and various challenges in Ukraine. “Memoirs and Outlines” is an informative historical source that provides many important details about the social, political, and cultural history of the Lithuanian national revival and the sunset of the Russian Empire.

Keywords: Zigmas Toliušis, autobiography, memoirs, Lithuanian national revival, Russian Empire, war refugees.

Received: 29/12/2023. Accepted: 31/01/2024.

Copyright © 2022 Leonas Nekrašas. Published by the [Martynas Mažvydas National Library of Lithuania](#).

This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence](#) (CC BY 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Knygos dailininkė – Elona Marija Ložytė

Zigmas Toliušis. *Atsiminimai ir apybraižos, 1 dalis: Gyvenimo kelio pradžia (1889–1921)* / sudarytojai Irmina Abramovienė ir Tomasz Błaszczak. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2023. – 392 p. ISBN 978-609-405-254-5

Nepažįstamas Toliušis

Toliušis? Kas tas Toliušis? Kažkur girdėtas... Tūlas pilietis nežino nieko apie Zigmą Toliušį (patikrinti lengva). Nieko doro apie jį nežinojau ir aš, kol neišvydau skambių pranešimų apie išleistus jo atsiminimus¹. Kuo šis asmuo svarbus? Apie ką jo atsiminimai? Ar jie įdomūs? Ar jie vertingi? Jei taip, kam? Ką gi, čiupkime naująją knygą į rankas ir susipažinkime! Išsyk išsiduosiu – verta!

Apie Zigmą Toliušį ir jo atsiminimus

Zigmas Toliušis (1889–1971; toliau – Z. T.) – gerą vardą turėjęs lietuvių teisininkas, Pirmosios Lietuvos Respublikos (1918–1940, LR I) politikas, aktyvus ir įtakingas parlamentaras (I, II ir III Seimų narys 1922–1927 m.)², vienas Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos lyderių, diplomatas, publicistas, kolekcininkas, keliautojas ir netgi bankininkas. Kartais išties sunku suvokti tautinio atgimimo laikotarpio lietuvių veikėjų erudiciją, veiklumą, veiklos barų įvairovę – vaizdžiai tariant, kaipgi tas pats asmuo gebėjo sėdėti ant šitiek kėdžių, dėvėti šitiek skirtingų kepurėlių? O gal gebėjo, nes neleido sau aptingti ir užsnūsti, turėjo puikų išsilavinimą, tvirtas vertybines nuostatas bei jų kurstomą vidinę ugnelę? Pažymėtina, kad Z. T. kaip teisininką ir kaip žmogų ypač gerai vertino žymus LR I teisininkas, politikos, mokslo, kultūros ir visuomenės veikėjas Mykolas Römeris³. Šiandien aktualu tai, kad Z. T. buvo ne tik Lietuvai svarbių

¹ Žr., pavyzdžiui: Zigmo Toliušio 135-osioms gimimo metinėms išleistas pirmas jo atsiminimų tomas. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2023 m. gruodžio 27 d. Prieiga per internetą: <https://lnb.lt/naujienos/10956> [žiūrėta 2024-03-31].

² Plačiau žr. Lietuvos Respublikos Seimų I (1922–1923), II (1923–1926), III (1926–1927), IV (1936–1940) narių biografinis žodynas / sudarytojai A. Ragauskas ir M. Tamošaitis. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2007, p. 522–528.

³ 1922 m. rugsėjo 22 d. dienoraštyje paminėjęs teisininkus – socialistų liaudininkų kandidatus į Pirmąjį Seimą – Joną Vileišį, Antaną Sugintą ir Z. Toliušį M. Römeris pažymėjo, kad šie asmenys „[...] be jokios abejonės, Seimui bus naudingi ne tik todėl, kad jie teisininkai – kiekvienas pasižymi puikiu charakteriu, mąstysena, turi dorą sąžinę ir atvirą širdį. Labai gaila, kad teisėtarka praras Sugintą, o ypač Toliušį.“ – Römeris, M. *Dienoraštis*. [Kn. 7], 1922 metų birželio 16-oji – 1923 metų balandžio 10-oji / sudarytojas R. Miknys; iš lenkų k. vertė V. Grigaitienė. Vilnius: Versus aureus, 2016, p. 132.

procesų amžininkas (ir dalyvis), bet ir nenuilstantis – itin produktyvus – rašytojas, palikęs gausų rašytinį palikimą. Šis paveldas Lietuvos nacionalinės bibliotekos (LNB) tyrėjų dėka šauniu pavidalu tampa prieinamas plačiajai visuomenei.

Be įvairių straipsnių ir istorinio pobūdžio veikalėlių, Z. T. parašė plačius (smulkmeniškai savo paties struktūruotus) trijų dalių atsiminimus. Pirmąją jų dalį, apimančią laikotarpį nuo autoriaus vaikystės XIX a. pabaigoje iki jo sugrįžimo į jau nepriklausomą Lietuvą 1921 m., 2023 m. pabaigoje išleido LNB – šis atsiminimų tomas ir yra mano apžvalgos objektas. Antroji dalis, nušviečianti Z. T. veiklą Lietuvos nepriklausomybės etapu, dar bus išleista, trečioji – apie okupacijas, patirtas represijas ir tremtį – jau prieš trisdešimtmetį pasirodė kuklesniame leidinyje be „įkontekstinančių“ įžangos, paaiškinimų ar komentarų⁴.

Aptariamo tomo atsiminimai užrašyti 1948–1970 m., praėjus didžiulei laiko atkarpai nuo pasakojamų įvykių, – tai ant jų meta šešėlių, kitaip tariant, kyla klausimų dėl jų, kaip istorijos šaltinio, patikimumo. Ir vis dėlto skaitant šiuos atsiminimus nekyla abejonių, kad Z. T. turėjo išties puikią atmintį – kai kur atsiminimų detalumas, autoriaus geba išvardyti vaikystėje skaitytas knygas ar tiksliai nurodyti tėvo prenumeruotų rusiškų bei lenkiškų laikraščių pavadinimus tiesiog stebina. Žinoma, neatmestina, kad šį bei tą prisiminti autoriui padėjo ir biblioteka. Vis dėlto į savo gyvenimą žvelgiama iš visąžinės retrospektyvios pozicijos, todėl galima pajusti, kad Z. T. paskirus įvykius iš savo atminties srauto jungia į nuoseklų dėsninę pasakojimą (tai veikia neišvengiamas autobiografinio pobūdžio kūrinių bruožas⁵). Pavyzdžiui, jis išskiria labai konkrečius savo dvasinės, tautinės, politinės brandos lūžių momentus⁶, priderina kai kuriuos veikiaus atsitiktinius faktelius prie sau pačiam apie save įteigtų tezių⁷. Atsiminimai neturi dienoraščių lygio autentiškumo, kita vertus, juose nėra gausu ir dienoraščiams būdingo kasdienio brukalo⁸. Skaitydamas šiuos atsiminimus įtikėjau jų autoriaus nuoširdumu.

Apžvelgiamąjį atsiminimų tomą sudaro keturios dalys, nušviečiančios autoriaus asmeninį kelią nuo dvaro aplinkoje dūkstančio pyplio iki subrendusio vyro virsmo Lietuvos politiniu veikėju: pirmojoje apžvelgiama jo vaikystė tėvo administruotame dvarelyje, antrojoje – gimnazisto dalia bei užklasiniai darbeliai XX a. pradžios Kaune (ir ne tik), trečiojoje – studijos ir patirtys to meto Rusijos imperijos sostinėje Sankt Peterburge, ketvirtojoje – tarnyba, darbai ir vargai prieskario, karo metų, ir pokario Ukrainoje.

Z. T. parengė net kelis atsiminimų (rašytų rankraščiu, mašinraščiu) variantus, sovietmečiu patikėjo juos saugoti kelioms skirtingoms atminties institucijoms – akivaizdu, kad jam buvo labai svarbu, kad jo atsiminimai išliktų. Nagrinėjamo atsiminimų tomo pradžioje pateiktos 1970 m. jau aštuoniasdešimtmečio senelio Z. T. užrašytos pastabos rodo, kad savo atsiminimais jis siekė išsaugoti kuo daugiau tikrų žinių apie „praėjusius laikus“. Autorius vylėsi, kad jo atsiminimai taps aktualūs ir suras istorija besidominčių skaitytojų laisvoje ir demokratinėje ateities Lietuvoje⁹. Galima tik pasidžiaugti, kad šis jo noras išsipildė.

⁴ Žr. Toliušis, Z. *Mano kalėjimai*. Vilnius: Mintis, 1991.

⁵ Žr. Rimeisytė, J. *Autobiografiškumo raiška Miguelio de Unamuno ir Juozo Tumo-Vaižganto prozoje: bakalauro darbas*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2014, p. 9.

⁶ „Taip aš, būdamas tautiškai susipratusiu lietuviu, bebaigdamas gimnaziją susiformavau savo demokratinę pasaulėžiūrą, kuriai palikau ištikimas visą savo gyvenimą. Taigi, gimnazijoje aš perėjau tris dvasinio brandimo laipsnius: tikibinį, kuris Gilesnių pėdsakų manyje nepaliko, tautinį ir politinį.“ – Toliušis, Z. *Atsiminimai ir apybraižos, 1 dalis: Gyvenimo kelio pradžia (1889–1921)* / sudarytojai I. Abramovienė ir T. Błaszczak. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2023, p. 204.

⁷ „[...] prisimenu policijos valdininką tūlą Levkevičių, labai storą žmogelį su nepaprastai dideliu pilvu. Tasai Levkevičius lankydavosi pas mus dar man mažam esant ir juokais grasindavo, sakydamas prarysįs mane. Atsižvelgiant į jo storą pilvą, aš rimtai žiūrėdavau į jo grasinimus ir vengdavau būti namie, kai pas mus atvykdavo tasai Levkevičius. Taip nuo mažų dienų pas mane vystėsi nepasitikėjimo ir neapykantos jausmai prie caro policijos.“ – *Ibidem*, p. 103.

⁸ Pavyzdžiui, 1922 m. rugpjūčio 22 d. M. Römerio pareiškimas: „Šiandien neturiu ką parašyti.“ – Römeris, M. *Dienoraštis*. [Kn. 7], 1922 metų birželio 16-oji – 1923 metų balandžio 10-oji, p. 100. Kompulsyvaus užrašų ir sąrašų sudarinėtojo George'o Orwello dienoraščiuose užrašyta daug pastabų apie orus, sodininkystę, įvairius buitinius reikalus, netgi nurodytas jo augintų vištų padėtų kiaušinių skaičius – štai visas 1938 m. gruodžio 1 d. įrašas: „Du kiaušiniai. (Iš viso 30, skaičiuojant nuo 1938 10 26).“ – Orwell, G. *Dienoraščiai* / parengė P. Davison; iš anglų k. vertė A. Malinauskas. Vilnius: Jotema, 2015, p. 119. Visa tai žavū, autentiška, bet koncentruotas rišlus pasakojimas daugeliui skaitytojų tiesiog patrauklesnis.

⁹ Toliušis, Z. *Atsiminimai ir apybraižos, 1 dalis: Gyvenimo kelio pradžia (1889–1921)*, p. 35.

Knygos rengėjų įdirbis ir pasirinkimai

Aptariamo Z. T. atsiminimų leidinio sudarytojai ir moksliniai redaktoriai – LNB Lituanistikos skyriaus tyrėjai Irmina Abramovienė ir dr. Tomaszas Błaszczak. Jie atliko didžiulį darbą iširdami, sulygindami ir „sulydydami“ į vienį kelis skirtingus Z. T. atsiminimų variantus – skaitytojui pateikiama plačiausia, visapusiškiausia atsiminimų versija. Knygoje esantis rankraščių sąvadas¹⁰ nurodo, kurioje institucijoje saugoma medžiaga grįstas kiekvienas išspausdintas skyrelis. Tiesiog žavi redaktorių tikslumas, paskata išsaugoti autentiškumą – išspausdinami perbraukti žodžiai atkartoja paties autoriaus rankraščiuose nubrauktus žodžius (atgaminama jo minties progresija), vėlesni Z. T. intarpai ir papildymai specifiskai išskirti, nurodomos jų datos.

Tyrėjai taip pat atliko didžiulį biografinį, bibliografinį, kontekstinį tyrimą. Tikslios Z. T. gimimo datos rekonstrukcija, jo pavardės klausimo išaiškinimas tik pradžia... Visą autoriaus atsiminimų tekstą lydi plačiausios pastabos, itin išsamūs komentarai – identifikuoti ir pristatyti šimtai jo atsiminimuose minimų veikėjų, tiksliai identifikuotos Z. T. paminėtos knygos, laikraščiai ir kita. Atliktas milžiniškas, stulbinantis darbas.

Vis dėlto teigčiau, kad išnašos (jų net 1242) – perteklinės. Visų jų tikrai nebūtina skaityti, nebent skaitytojas obsesyvus (deja). Skaitytojui tikrai nereikia informacijos apie kiekvieną upeliūkštį, tikslų duomenų apie geografinę vienos ar kitos gyvenvietės vietą, informacijos apie gausą paskirų įstaigų ir draugijų, galybės asmenybių pristatymo su gimimo metais, slapyvardžiais, kirilika užrašytais rusiškais vardais ir tėvavardžiais, tarnybine chronologija ar net žymesnių jų kūrinių (žinoma, su metais) išvardijimu. Priekaištas subjektyvus ir atliepia mano asmeninį erzelį. Išnašų gausa rodo plieninę redaktorių pastangą orientuoti skaitytoją ir padėti jam nepasimesti (ne sykį tai padėjo ir man). Išnašų blokas bene kiekviename teksto puslapyje redaktorius padaro nuolatiniais skaitymo palydovais ir teksto aiškintojais. Vis dėlto galbūt dažnam skaitytojui už rankos vedančio ir greitai įkyrėti pradedančio palydovo nereikia? Norėta, kad veikalas būtų aiškus ir suprantamas kuo platesniam skaitytojų ratui, bet tokia išsamių išnašų gausa gali ir atbaidyti – ji dirgina. Kontekstinę informaciją reikia valdyti, o tokio valdymo Z. T. atsiminimuose pristigo. Neapleidžia įspūdis, kad išnašose skaitytojas susiduria su faktų fakteliu, nesibaigiančių skliaustelių, datų ir kirilikos margumynu. Sudarytojų nepeikiu – turbūt bet koks sprendimas dėl išnašų pobūdžio turėtų kritikų. Pasirinkimas pristatyti visus minimus asmenis turi racijos, mat kai kuriose atsiminimų vietose Z. T. tiesiog nenuilstamai beria pažintų žmonių pavardes, o tokiais atvejais kontekstas išties naudingas.

Knygos rengėjai priėmė labai tinkamą sprendimą Z. T. kalbą taisyti minimaliai. Tekstas mus pasiekia visu autentišku savo grožiu, su tokiais perliukais kaip „gadynė“, „palikau ištikimas“, „vėlybą“, „vokietys“ ir nemirtinguoju „kaipo“! „Senobinės“ lietuvių kalbos entuziastams toks tekstas – grynas malonumas. Įtariu, kad nesusilaikysiu ir Z. T. tekste pirmąsyk išvystą žodelį „akuratnumas“¹¹ kada nors pavartosiu pats. Sudarytojai netgi pasiaiškina dėl to, kad autoriaus tekste paliko žodį „Kijevas“¹², užuot keitę jį į „Kyjivas“ (jau porą metų pastarasis variantas populiarėja dėl politinių motyvų). Aiškintis nereikia¹³.

Knygos dizainas minimalistinis, labai jaukus. Viršelis kuklus, imituojančias senovinę sąsiuvinę ar veikiau seną įrištą knygą. Autentiškumo suteikia ir viršelio vidinėse pusėse pateikti Z. T. juodraštinio teksto vaizdai. Leidinį ir jame pasakojamų istorijų potyrį išties turtina gausa įvairių (pavyzdžiui, autoriaus gimtųjų namų ar nediduko baltapūkio gimnazisto) nuotraukų, kurios nėra nukištos į atskirą

¹⁰ *Ibidem*, p. 20–29.

¹¹ *Ibidem*, p. 72.

¹² Abramovienė, I.; Błaszczak, T. Advokatas, politikas, kolekcininkas Zigmas Toliušis ir jo atsiminimai. In.: Toliušis, Z. *Atsiminimai ir apybraižos, 1 dalis: Gyvenimo kelio pradžia (1889–1921)* / sudarytojai I. Abramovienė ir T. Błaszczak. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2023, p. 19.

¹³ Mano nuomone, vietovardžių klausimo, ypač kai turime vartosenoje įsišaknijusius tradicinius variantus, apskritai nevertėtų perdėti politizuoti – ruošdamasis rašyti šį tekstą parduotuvėje prie namų pirkau (vis dar) *Kijevo* kotletų, nusivilti neteko.

įkliją, o tiesiogiai lydi ir iliustruoja su jomis susijusį pasakojimą. Visi šie knygos rengėjų pasirinkimai labai vykę.

Vaikystė ir jaunystė Lietuvoje XIX–XX amžių sandūroje

Pirmosiose dviejose aptariamo tomo dalyse (*Milišių dvare, Kauno gimnazijoje*) Z. T. apžvelgia savo vaikystę ir brandą Rusijos carų valdomoje Lietuvoje. Leidinio sudarytojai pripažįsta, kad būtent „jas galima laikyti išsamiausiomis ir labiausiai išplėtotomis“¹⁴. Autorius daug dėmesio skiria savo tėvams, ryšiui su jais: anksti miręs keistokas tėvas, kurio biblioteka formavo mažąjį Z. T., buvo Milišių dvaro ūkvedys ir valdytojas, o motina „praktiškai buvo šeimos galva“¹⁵, nenuilstamu triūsu ir užsispyrimu sugebėjusi užtikrinti savo vaikų išsilavinimą – už tai atsiminimų autorius ją itin gerbia. Iš pirmo žvilgsnio keistoka, kai *atsiminimai* pradedami sakiniu: „Mano tėvas Juozas gimė [...]“¹⁶. Autorius juk niekaip negali to *atsiminti!* Visgi tai autobiografiniam rašymui būdinga – pradedama nuo savo šaknų. Skaitytojas supažindinamas su Z. T. vaikyste dvare, kelionėmis, draugais, galop – (gerokai kitokiu nei mums įprasta) Kaunu, gimnazija, gausybe nuotykių, asmenybę veikusių ir formavusių patirčių. Z. T. aprašyti jaunystės įspūdžiai, interakcijos ir įžvalgos Lietuvai žengiant į XX a. – ne tik džiaugsmas istorikams, tai nepaprastai įdomus skaitinys!

Pradėjus skaityti atsiminimus, labai greitai paaiškėja, kad Z. T. buvo puikus – šmaikščiai, įdomiai ir labai vaizdingai porinantis – pasakotojas. Buvo netgi taip, kad negalėjau atsiplėšti nuo knygos... Rimtai! Karštai rekomenduoju šį tomą visiems, kam nėra nieko tyriau, mieliau ir maloniau už Jono Biliūno ar Juozo Tumo-Vaižganto prozą ir ten vaizduojamą „senobinį“ Lietuvos sodžių. Galima teigti, kad Z. T. atsiminimai netgi kinematografiški¹⁷. Labai ryškiai įsivaizdavau autoriui įspūdį palikusius jo mažų dienelių momentus, pavyzdžiui, susidūrimą su mirusio artimo žmogaus kūnu¹⁸ ar išgąstį išvydus vokiečių nuomininką išsiimant savo dantis¹⁹. Kažką panašaus turbūt yra tekę patirti kiekvienam, bene visi turime panašių istorijų, akistatos su močiučių išimamais dantimis stiklinėje – ne išimtis! Su šypsena skaitydamas, tiesiog *regėdamas* su kumečių atžalomis vaikystės dvare besiduodantį autorių, prisiminiau 1976 m. Bernardo Bertoluccio filmą „Novecento“ („Dvidešimtas amžius“) ir jame vaizduojamą skirtingų socialinių luomų berniukų Olmo ir Anselmo dūkimą stambiam XX a. pradžios Italijos ūkyje skambant Enijui Morikonei (Ennio Morricone)²⁰. Bravo!

Z. T. trimituoja tikrą odę vaikystei:

*Palaiminta vaikystė! Kiek tu teikei džiaugsmo ir įvairiausių malonumų. Visa mano diena buvo užimta taip, kad kartais net pietų nespėdavau pareiti namo nei pavalgyti nebūdavo laiko.*²¹

Kaip tyra, kaip nostalgiska... Būtent nostalgija yra labai svarbus šių atsiminimų dėmuo. Tai viso, kas artima ir pažįstama, taip pat savo paties laikinumą permainingame, sparčiai besikeičiančiame pasaulyje

¹⁴ Abramovienė, I.; Błaszczak, T. *Advokatas, politikas, kolekcininkas Zigmas Toliušis ir jo atsiminimai*, p. 16.

¹⁵ Toliušis, Z. *Atsiminimai ir apybraižos, 1 dalis: Gyvenimo kelio pradžia (1889–1921)*, p. 56.

¹⁶ *Ibidem*, p. 37.

¹⁷ Plačiau apie kinematografinę biografijos struktūrą žr. Šermukšnytė, R. Sovietinio dokumentinio kino istorija kinematografiškai (Rec.: Rūta Oginskaitė. *Nuo pradžios pasaulio: Apie dokumentininką Robertą Verbą*. Vilnius: Aidai, 2010. 396 p., iliustr. + 1 vaizdo diskas (DVD)). *Lituanistika*, 2011, t. 57, Nr. 2, p. 220–223, <https://doi.org/10.6001/lituanistica.v57i2.2153>.

¹⁸ „Mirė mano mažytė sesutė. Ji padėta karstely didžiajam kambari ir guli nejudėdama baltuose rūbuose su šventu paveikslėliu rankose. Aš vis prieinu prie sesutės ir žiūriu į jos akis. Man rodo, kad jos viena akis ne visai užmerka ir kad ji žiūri ta akim. Aš bėgu pas motiną ir sakau jai, kad sesutė gyva, nes ji žiūri viena akim. Bet motina nenori manęs klausyti...“ – Toliušis, Z. *Atsiminimai ir apybraižos, 1 dalis: Gyvenimo kelio pradžia (1889–1921)*, p. 67.

¹⁹ *Ibidem*, p. 71.

²⁰ Būtent skaitydamas Z. T. veikalą pirmąsyk sužinojau apie Lietuvoje veikusius italų kilmės didikus Morikonius – įdomu, ar jie susiję su žymiuoju italų maestro?

²¹ Toliušis, Z. *Atsiminimai ir apybraižos, 1 dalis: Gyvenimo kelio pradžia (1889–1921)*, p. 68.

suvokiančio pagyvenusio žmogaus žvilgsnis į savo laikus. Z. T. pats išsiduoda: „Mano laikais, t. y. šio amžiaus pradžioje...“²² Neabejoju, kad dažnam iš mūsų kartais išsprūsta kažkas panašaus... Pasikartojantis veikalo motyvas – autoriaus sugrįžimai į jaunystės vietas, regint, kad to, kas buvo, nebėra:

*Plekiškio muitinės namo neliko nei pėdsako. Važiuodamas pro Požerūnus mačiau vietą, kur stovėjo senas paminklas, dabar nugriautas.*²³

Netekties, erozijos, laikinumo pajauta motyvuoja autorių į savo pasakojimą įterpti kuo daugiau detalių, papasakoti kuo daugiau istorijos ir istorijų – išsaugoti praeities dalelių gausą ateities kartoms.

Tai turtina Z. T. atsiminimus kaip istorijos šaltinį (autorius būtent to ir siekė), bet kai kur išties paženklia jiems kaip skaitiniui. Detalių perteklius, nesibaigiantys asmenybių vardijimai, sąrašinio pobūdžio intarpai įgrysta. Leidinys ne veltui pavadintas „Atsiminimai ir apybraižos“ – kai kurios jo vietos išties primena istorines apybraižas. Vis dėlto dalis ekskursų labai vykę. Pavyzdžiui, puikiai nušviečiamos XIX–XX a. sandūros dvaro kaip savitos ekosistemos (mažo savito pasaulio) ūkinės, socialinės, buitinės charakteristikos. Autoriaus diagnozuota dvaro darbininkų obsesija emigruoti į Ameriką²⁴ (ieškoti laimės ir turtinės gerovės svetur) rezonuoja su šiandiena.

Pažymėtina, kad kai kurios tiesmukos Z. T. pastabos gerokai prasklaido praeitį supančią romantiką, parodo brutalius ir labai tikrus anuometinės realybės aspektus. Nelengva įsisąmoninti tokio fakto kaip šis šiurpumas: „Be penketo vaikų, kuriuos motina užaugino, daugiau nei antra tiek išmirė kūdikystėje nuo įvairių ligų bei epidemijų.“²⁵ Tai skatina susimąstyti: žvelgiant į praeitį, kurią linkstame idealizuoti, nevertėtų nuvertinti to, kas turima dabar.

Įdomu tai, kad atsiminimuose dažnai pasitaiko valstybių pasienių tyrinėtojų aktualių detalių apie įvairialypę – ekonominę, sociokultūrinę, lingvistinę – gyvenimo Vokietijos pasienyje paveiką (autorius užaugo Jurbarko valsčiuje – visai šalia Rytprūsių). Nekeldamas sau tokio tikslo, autorius pateikia nemažai reikšmingų žinių apie Rusijos imperijos ir Antrojo reicho pakraščių sąveiką, gyvenimo „parubežyje“ ypatybes.

Reikšmingu atskaitos tašku, milžiniškos įvairialypės paveikos lūžiniu įvykiu Z. T. laiko 1905 m. Rusijos revoliuciją. Istorikų nenustebins išvada apie lemiamą jos įtaką lietuvių tautinei ir politinei brandai:

*Pasklidę po plačiąją Lietuvą revoliuciniai obalsiai ir ypatingai Lietuvos laisvės šūkis turėjo didžiausio politinio tautos auklėjimo reikšmės ir vėliau, po I pasaulinio karo, susidarius palankioms tarptautinėms sąlygoms, palengvino to reikalavimo realizavimą.*²⁶

Revoliucija cementavo ir paties Z. T. politines nuostatas.

Z. T. atsiminimai – puikus šaltinis norint pažinti tiesioginę lietuvių tautinio atgimimo vyksmą praktikoje – aprašoma lituanistinė slapto gimnazistų ratelio veikla, parodoma tautinės agitacijos paveika jaunam žmogui: „Visa tai iš karto man buvo nauja, bet greit pasidarė taip aišku ir suprantama, kad aš po kelių apsilankymų pas Sabą pasidariau karštu lietuviu.“²⁷ Perskaičius šį Z. T. atsiminimų tomą nekyla jokių abejonių, kad autorius buvo tikras savo epochos sūnus – nacionalistas, mąstęs tautinėmis kategorijomis. Sutiksime ne vieną atvejį, kai paskiriems asmenims jis priskiria tariamų jų tautos bruožų. Tai nereiškia, kad Z. T. buvo nusistatęs prieš kitataučius ar tikėjo kažin koku mistiniu lietuvių tautos pranašumu. Jis siekė lietuvių tautos ir kultūros klestėjimo, gerėjosi vientautėmis, lietuviybę puoselėjančiomis

²² *Ibidem*, p. 140.

²³ *Ibidem*, p. 91.

²⁴ „Beveik kiekvienas kumetis turėdavo išleidęs vieną kitą šeimos narį Amerikon [...]“ – *Ibidem*, 79; „[...] darbininkai [...] mažai tesidomėjo įvairiomis skelbiamomis laisvėmis ir rinkimais į Steigiamąjį susirinkimą. Jiems daugiau rūpėjo jų buities klausimai ir kaip galima būtų emigruoti Amerikon.“ – *Ibidem*, p. 180.

²⁵ *Ibidem*, p. 53.

²⁶ *Ibidem*, p. 231.

²⁷ *Ibidem*, p. 145.

šeimomis (nesižavėjo priešingybe), tikėjo tautos teise į savą teritoriją²⁸. Pridurtina ir tai, kad jei ne tokie tautiškai angažuoti „karšti lietuviai“ kaip Z. T., dabartinės Lietuvos neturėtume.

Aprašydamas mokslų Kauno gimnazijoje etapą Z. T. pateikia išties kritiškų įžvalgų apie XX a. pradžios Kauną. Jo teigimu, tada tai buvo „atsilikęs ir apleistas miestas“, kuriame „nebuvo nei vandentiekio, nei kanalizacijos“²⁹, o iki 1905 m. Rusijos revoliucijos nebuvo ir ryškesnių lietuviškumo apraiškų – anot Z. T.: „Lietuvių buvo, bet jie buvo nesusipratę ir patekę miestan stengėsi išsižadėti savo lietuviškumo.“³⁰ Atrodė, kad Kaunas sužydėjo tik LR I laikotarpiu! Pridurtina, kad daugiataučio ir daugiakalbio Kauno lietuvišumo ir tikslingo lietuvinimo procesus tarpukariu profesionaliai ištyrė istorikas Mindaugas Balkus³¹.

Pažymėtina, kad Z. T. gyvenamuoju laikotarpiu vyko stulbinamai sparti technologinė pažanga – mūsų pasakotojas gimė karietų laikais (Karlus Friedrichas Benz as tuomet dar tik pristatinėjo pirmuosius savo *Motorwagenus*), o mirė jau žmogui išsilaipinus Mėnulyje! Labai įdomu ir (bent iš socialinės istorijos tyrinėtojo perspektyvos) vertinga skaityti amžininko įspūdžius susidūrus su pirmosiomis žemės ūkio mašinomis, netolimame užsienyje išvydus neregėtų aparatų³², stebint ankstyvąją aviacijos šou. Prisimindamas pirmąjį XX a. dešimtmetį Z. T. teigė:

*Besimokant man gimnazijoje aš pirmą kartą pamačiau Kaune du mūsų amžiaus stebuklus: kiną ir automobilį.*³³

Jo pastebėjimai leidžia užčiuopti visuomenių elgsenos būdingumus, šioms susiduriant su į jų gyvenimus įsiliejančiomis naujovėmis. Anot Z. T.:

*Elektros šviesa Kaune buvo įvesta nuo sausio 1 d. 1900 m. [...] Anais laikais buvo kalbama, kad nors elektros šviesa yra gera ir patogi, bet ji blogai veikia akių sveikatą ir todėl esą sveikiau naudotis žibalinėmis lempomis.*³⁴

Argi tai neprimena ir šiandien nenutylančių murmesių apie tariamą neigiamą mobiliųjų telefonų, belaidžio interneto, 5G ryšio paveiką? Atrodo, kad kai kurie dalykai nesikeičia.

Imperijos širdyje... ir šukėse

Trečiojoje aptariamo atsiminimų tomo dalyje *Peterburgo universitete* Z. T. apžvelgia savo studijas, aplinką, (pra)gyvenimo sąlygas, pažintis, veiklas ir įspūdžius tuometinėje Rusijos imperijos sostinėje Sankt Peterburge 1908–1912 metais. Nors šiame mieste jaunuoliui iš Lietuvos nebuvo lengva, savo studentavimo Sankt Peterburgo universiteto Teisės fakultete metus ir tuometinius potyrius jį žavėjusiame didmiestyje Z. T. atsimena ryškiai ir nostalgiskai.

Detalus ir įdomūs atsiminimai supažindina su lietuvių studentijos Sankt Peterburge pasauliu XX a. pradžioje, studentavimo ypatybėmis, universiteto, kuris išlavino ir vienaip ar kitaip paveikė

²⁸ Z. T. piktinosi: „Valstiečių žemės bankas [...] išparceliavo Likšelių burliokams ir užteršė atėjūnais tą gražų žemaičių kampelį.“ – *Ibidem*, p. 242.

²⁹ *Ibidem*, p. 156. Plačiau apie šią padėtį žr. Ambrulevičiūtė, A.; Voronič, T.; Žiemelis, D. *Modernėjantys Vilnius, Kaunas, Gardinas: miestų plėtra ir sanitarinės infrastruktūros pokyčiai 1870–1914 metais*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2019, p. 213–226.

³⁰ Toliušis, Z. *Atsiminimai ir apybraižos, 1 dalis: Gyvenimo kelio pradžia (1889–1921)*, p. 162.

³¹ Balkus, M. *Kaip Kovno tapo Kaunu: miesto lituanizavimas 1918–1940 m.* Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2023.

³² Išvykos į Rytprūsius jaunajam Z. T. paliko gilių įspūdžių: „Vokietijoje viskas atrodė man kitaip negu pas mus... [...] Šokoladas ir saldainiai buvo žymiai pigesni nei Rusijoje. Tuos saldinius galima buvo pirkti stotyje iš automatų, įmetus smulkią monetą, kas buvo mums anksčiau nematytas dalykas.“ – Toliušis, Z. *Atsiminimai ir apybraižos, 1 dalis: Gyvenimo kelio pradžia (1889–1921)*, p. 154. Skaitydamas šias eilutes prisiminiau Odesos humoro trupės „Маски“ 1992 m. pramoginę laidą „Маски в Стране Восходящего Солнца“, šaržavusią sovietinių žmonių vizitą Japonijoje bei jų interakcijas su iki tol neregėtais *Coca-Colos* ir *Nescafe* automatais. Argi kiekviena karta negalėtų papasakoti analogiškų istorijų?

³³ *Ibidem*, p. 172.

³⁴ *Ibidem*, p. 156.

nemažai žymių lietuvių tautinės inteligentijos atstovų (kad ir Antaną Smetoną) ir kurį Z. T. labai vertino³⁵, kultūra ir profesūra, ten patirtu laisvės potyriu. Autoriaus teigimu,

*[...] daugumas profesorių, ypač docentų buvo pažangių ir kairiųjų nusistatymų ir to ne tik neslėpdavo per savo paskaitas, bet aštriai kritikuodavo Rusijos absoliutizmo santvarką, pasenusius Rusijos įstatymus ir kėlė radikalinių reformų būtinumą*³⁶.

Z. T. pamilo Sankt Peterburgą:

*[...] išvažinėjau beveik visą Europą ir aplankiau daug prašmatnių sostinių, ir galiu drąsiai tvirtinti, kad Peterburgas yra vienas gražiausių Europos miestų.*³⁷

Veikale sutinkame išsamų miesto pristatymą – kone turistinį vadovą. Greta įterpiamas ir platus (bei ligtolinei atsiminimų struktūrai nebūdingas) skyrelis apie Z. T. viešnagę ir įspūdžius Leningrade praėjus penkioms dešimtims metų po studijų baigimo. Pastarąjį galima ir praleisti.

Autorius pristato ir tuometinę lietuvių veiklą Rusijos Dūmoje – Z. T. apsigyveno lietuvių atstovų Dūmoje pirmininko Andriaus Bulotos bute, dirbo lietuvių frakcijos sekretoriumi. Aptariamai kultūrinės lietuvių veiklos Sankt Peterburge aspektai, daugelio mieste gyvenusių ir dirbusių bendrataučių istorijos ir keliai.

Apskritai šiame veikale patys žymiausi Lietuvos politikos ir kultūros veikėjai pasirodo tik labai trumpai, epizodiškai. Z. T. mini susitikimus su Jonu Basanavičiumi, Juozu Tumu-Vaižgantu, Mikalojumi Konstantinu Čiurlioniu – jo pateiktos charakteristikos tik patvirtina skaitytojų veikiausiai jau turėtus – tradicinius – šių veikėjų įvaizdžius³⁸. Visiems žinomų pasaulinės reikšmės figūrų Z. T. nesutinka, nors pažymi, kad 1921 m. Maskvoje regėjo į Kremlių atviru automobiliu įvažiuojantį Levą Trockį: „[...] pažinau jį pagal matytus laikraščiuose jo atvaizdus, kadangi jis turėjo labai charakteringą žydišką veidą.“³⁹ Pridurtina, kad 1920 m. Maskvos didžiajame teatre tą patį L. Trockį išvydęs Petras Klimas savo atsiminimuose irgi pabrėžė šio išvaizdą (tik gerokai brutaliau): „Iš arti tas herojus – mažas, žlibas, išblyškęs – atrodė kaip tikra Trakų mizerija.“⁴⁰ Beje, šiuo aspektu tarp anuometinių Lietuvos veikėjų atsiminimų pažymėtini paskutinio LR I užsienio reikalų ministro Juozo Urbšio atsiminimai, kuriuose vaizdingai aprašyti susitikimai su pačiu Stalinu⁴¹.

Z. T. atsiminimuose apie jaunystę, mokslų, studijų laikus išties pasigedau asmeninių širdies reikalų, įsimylėjimų, romantinių santykių nišos. Apie potencialių romantinių interesų autorius užsimena tik kartą, pripažindamas, kad jį sužavėjo dvarininko Aleksandro Meisnerio vaikų gubernantė šveicarė Lidija Frei – su ja, mokydamas mažuosius Meisnerius, Z. T. praleido daug laiko⁴². Tai viskas. Kita vertus, nors veikale nerasime merginų ar moterų išvaizdai skirtų liaupsių, atsiminimuose Z. T. giria bent keturių jaunų

³⁵ „Peterburgo universitetas buvo vienas iš pirmųjų visoj Rusijoj ir savo profesoriais bei mokymo pastatymu prilygo geresniems Vakarų Europos universitetams.“ – *Ibidem*, p. 283.

³⁶ *Ibidem*, p. 287.

³⁷ *Ibidem*, p. 293.

³⁸ „Basanavičiaus [...] paprastumas apsiėjime padarė į mane gilų įspūdį.“ – *Ibidem*, p. 222; „Tumas padarė į mane didelį įspūdį kaippo geras ir labai gyvas kalbėtojas.“ – *Ibidem*, p. 262; „Parodoje aš susipažinau su A. Žmuidzinavičium, P. Rimša ir K. Čiurlioniu. Pastarasis išsiskirdavo savo išblyškusiu veidu ir liūdna akių išraiška ir buvo labai nekalbus.“ – *Ibidem*, p. 229.

³⁹ *Ibidem*, p. 368.

⁴⁰ Klimas, P. *Lietuvos diplomatinėje tarnyboje, 1919–1940 m.* Vilnius: Mintis, 1991, p. 31.

⁴¹ J. Urbšio aprašyti Kremliuje patirti epizodai su stačiokišku SSRS diktatoriumi labai įsimintini: „Ateina kažko paklausti nedidėlis vyrukas – turbūt iš raštinės. Stalinas įpila jam pilną arbatinę stiklinę degtinės ir sako: – Gerk! / Vyrukas kiek pasimaivo. Stalinas jam: – Pej, pej, nečevo tut! Ruskij čelovek vypit liubit [...].“ – Urbšys, J. *Lietuva lemtingaisiais 1939–1940 metais.* Vilnius: Mintis, 1988, p. 36.

⁴² „Mums abiem buvo gana sunku skirtis, nes mes jautėm vienas kitam nemažai simpatijos.“ – Toliušis, Z. *Atsiminimai ir apybraižos, I dalis: Gyvenimo kelio pradžia (1889–1921)*, p. 238. Pažvelgę į knygoje išspausdintą jaunos gražuolės nuotrauką (*ibidem*, p. 237) suprasite, kodėl.

vyrų išvaizdos grožį (!)⁴³. Išskirtiniu susižavėjimu ir ypatinga simpatija dvelkia autoriaus bičiulystės su Sankt Peterburge sutiktu teatralu Liudviku Žilinskiu aprašymai⁴⁴. Labai įdomu! Tik neužmirština, kad vienokius ar kitokius įvaizdžius ar idėjas mums perša ir mūsų laiko dvasia.

Ketvirtojoje leidinio dalyje (*Kijeve, Poltavoje, Odesoje*) apžvelgiamas Z. T. gyvenimas, veikla ir dideli vargai Ukrainos miestuose – Kijeve, Poltavoje, Odesoje (ir ne tik) – 1913–1921 metais. Negavęs teisininko tarnybos Kaune, jis pabandė ir buvo priimtas dirbti Kijeve, o karas ir pokario suirutė trukdė jam parvykti į Lietuvą. Kokybiškai tai silpniausia atsiminimų dalis, užrašyta vėliausiai – 1970 metais. Šio laikotarpio atsiminimus Z. T. jau buvo užrašęs anksčiau, bet ankstesnis variantas prapuolė po vienos iš sovietmečio kratų (menkas malonumas geram tekstui žuvus rašyti jį vėl). Daug dalykų aptariamai „prabėgomis“, šioje knygos dalyje mažiau autoriaus pasakojimams būdingo entuziazmo, tos ypatingos „ugnelės“.

Atrodo, kad tam tikri autoriaus trumpai aptariamai savojo gyvenimo epizodai jį patį jau nelabai domino. Pavyzdžiui, mane išties intrigavo trumpas jo diplomatinės tarnybos – Lietuvos atstovo Charkove (Ukrainos SSR) – 1921 m. epizodas (Z. T. rūpinosi karo pabėgėlių sugrąžinimu į Lietuvą), tačiau neryškus šio etapo nušvietimas iš esmės nepapildo šiam klausimui skirtos kuklios istoriografijos⁴⁵.

LNB paskelbtame pranešime apie knygos išleidimą skambiai deklaruojama: „„Ukrainietiškas“ Z. Toliušio gyvenimo epizodas ypač svarbus šiandienos įvykių kontekste ir gali sudominti tuos, kurie nori daugiau sužinoti apie lietuvių ir ukrainiečių praeities kultūrinius ryšius.“⁴⁶ Vis dėlto kažin ko itin reikšmingo apie lietuvių ir ukrainiečių ryšius tikrai nesužinome, nebent galime įgyti žinių apie Ukrainos vietovėse gyvenusius lietuvius. Ukrainos miestai pasakotojo nesužavi, galbūt tik Kijevas (perskaitęs šiuos atsiminimus skaitytojas veikiausiai užsimanys aplankyti ne ką kitą, o Sankt Peterburgą – ir susigės!), atsiminimuose yra šiandien dėl pakitusio konteksto galbūt ir kiek nemalonių įžvalgų:

*Kai aš gyvenau Poltavoje, jokių ukrainietiško tautinio veikimo žymių ten nebuvo pastebima. Poltava buvo visiškai rusiškas miestas.*⁴⁷

Kaip bebūtų, veikale įdomiai (nors gal kiek enciklopediškai) pristatoma Ukrainos ir jos tautinio judėjimo istorija. Įdomūs Lietuvos ir Ukrainos kaimo palyginimai, ypač vertingos Z. T. pažymimos ukrainiečių ir lietuvių tautinės raidos kelių (ir jų vingių) paralelės:

*Galicija arba [...] vyriausias Galicijos miestas Lvovas – buvo ukrainietiškos kultūros ir tautinio judėjimo lopšys. Lvovas suvaidino ukrainiečiams tą patį gaivinantį vaidmenį kaip Tilžė Lietuvai. Iš Lvovo platinosi po visą Ukrainą knygos, laikraščiai ir, kas svarbiausia, tautinio atgimimo idėjos.*⁴⁸

*Korolenka buvo kilęs iš Vakarų Ukrainos [...] jo tėvas buvo ukrainietis, motina lenkė, o jis tapo rusu. Šiuo atveju tarp ukrainiečių ir lietuvių yra panašumo. Kaip lietuviai, dėlei jų aukštuomenės sulenkėjimo, davė lenkų literatūrai tokius rašytojus kaip Mickevičius, Kondratavičius, Ožeškienė, taip ukrainiečiai davė rusams Gogolį ir Korolenką.*⁴⁹

⁴³ „Žilinskis [...] buvo labai gražus vyras: aukštas, gerai sudėtas, taisyklingų veido bruožų [...]“ – *Ibidem*, p. 269; „Jovarasukas buvo aukštas, gražus vyras.“ – *Ibidem*, p. 277; „Petraitis [...] Kaip aukšto ūgio ir gražaus sudėjimo vyras [...]“ – *Ibidem*, p. 292.; „Miša [...] išaugo į gražų jaunuolį [...]“ – *Ibidem*, p. 318.

⁴⁴ „[...] Žilinskio asmenybė imponavo savo išorine išvaizda ir intelektu. Taip ir prasidėjo mudviejų bendradarbiavimas. Aš atlikdavau L. Žilinskiui „Mädchen für alles“ rolę.“ – *Ibidem*, p. 270; „[...] mano geri santykiai su L. Žilinskiu nenutrūko, nes aš buvau prie jo prisirišęs, o ir L. Žilinskis, kaip pastebėjau, turėjo man simpatijų. Jisai žinojo mano antrašą Peterburge ir kartais visai netikėtai aplankydavo mane, pakviesdamas tai į teatrą, tai į restoraną pavakarieniauti.“ – *Ibidem*, p. 271.

⁴⁵ Žr. Grigaravičiūtė, S. Mission of Zigmantas Toliušis-Stasiulevičius in Ukraine in 1921. *Vēsture: avoti un cilvēki = History: Sources and People*, 2020, t. 23, p. 57–66. Prieiga per internetą: https://du.lv/wp-content/uploads/2022/03/Vesture_XXIII_2020_DRUKA.pdf [žiūrėta 2024-04-06].

⁴⁶ Zigmo Toliušio 135-osioms gimimo metinėms išleistas pirmas jo atsiminimų tomas. *Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka*, 2023 m. gruodžio 27 d. Prieiga per internetą: <https://lnb.lt/naujienos/10956> [žiūrėta 2024-03-31].

⁴⁷ Toliušis, Z. *Atsiminimai ir apybraižos, 1 dalis: Gyvenimo kelio pradžia (1889–1921)*, p. 346.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 347.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 344.

Šioje veikalo dalyje norėjosi daugiau istorijų iš Z. T. teisininko praktikos, mat tai, kas aprašyta, labai įdomu (pavyzdžiui, nušviečiamas vaikžudysčių reiškinių paplitimas ir netgi aprašytas būdas nustatyti, ar kūdikis jau gimė negyvas⁵⁰). Labai pasigedau įžvalgų apie Rusijos caro Nikolajus II nuvertimą (kadangi atsiminimuose autorius linko vis pabrėžti savo nusistatymą prieš carizmą), 1917 m. vasario ir spalio revoliucijas, o juo labiau – Z. T. asmeninių minčių ir jausmų nušvietimo Lietuvai atkuriant ir jau atkūrus savo valstybę (tuomet jis buvo Poltavoje) – tai atliepia vos vienintelis sakinytis: „Laisvos tėvynės atstatymas visus uždegė skaisčiomis viltimis.“⁵¹

Atsiminimai gerai perteikia pokario suirutės, pabėgėlių perpildytų subyrėjusios imperijos miestų chaosą, negandas, karo išblaškytų žmonių pastangas grįžti namo. Z. T. vaizdžiai aprašo savojo – tikra odisėja virtusio – kelio atgal į Lietuvą istoriją. Sopa širdį skaitant apie visas kliūtis⁵², su kuriomis jam teko susidurti. Skaitydamas atsiminimus apie ilgą ir pavojingą autoriaus kelionę traukiniais į Lietuvą pajaučiau ryškų *déjà vu*, tarsi jau būčiau tai skaitęs. Todėl verta palyginti Z. T. atsiminimų fragmentą su 1919 m. iš Rusijos į Lietuvą nepavydėtinomis sąlygomis keliavusio Jurgio Jakelaičio (1892–1976) atsiminimų fragmentu.

Z. T.: Važiuoti prekiniame vagonė nebuvo šilta, bet mes nejautėme didelio šalčio, nes turėjome mažą geležinį pečiuką, kuris beveik visą laiką kūrenosi. Kuro pasivogdavome stotyse.⁵³

J. J.: Vagonas prekinis, šaltis kasdien ne mažesnis kaip 20 laipsnių. Vagono vidury geležinė krosnelė, mes ją kūrenam be pertraukos, kadangi anglių prisivogti stotyse visuomet sugebame.⁵⁴

Kaip panašu, kaip įdomu! Įsivaizduokime: kroviniame vagonė tamsu, nemiela ir nepatogu, baugoka. Ir vis dėlto į savo šalį siekiančius sugrįžti po imperijos griuvėsius išbarstytus Lietuvos kraštiečius šildo vagono prieblandoje švytinti ir spragsinti krosnelė – krosnelė, kurios rusenimas neleidžia užgesti šių žmonių viltims.

Baigiamosios pastabos

Z. T. – asmenybė, kurią labai lengva pamėgti ir su kuria norisi susitapatinti. Pavyzdžiui, jis dešimtmečių dešimtmečius atsiminė, kaip kažką „netaktingo“ vieną ar kitą sykį leptelėjo, ir dėl to graužėsi.

Atsiminimų autorius man pasirodė kaip žmogus, iš esmės gyvenęs santaikoje su savo nueitu keliu, savo dalia, pasirinkimais ir pačiu savimi. Skaitydamas šį atsiminimų tomą sąmoningai ieškojau momentų, kai autorius išreikštų apgailestavimą dėl kokių nors savo poelgių, klaidų ar neveiklumo. Be jau minėtos saviplakos dėl poros „netaktingų“ pa(si)sakymų, to beveik nerasime. Kone apčiuopiamiausias Z. T. apgailestavimas – sau išreikštas priekaištas, kad neišklausinėjo tėvo, kol šis buvo gyvas, apie 1863 m. sukilimą, kuriame pastarasis dalyvavo⁵⁵. Tai vėlgi mena susiformavusį atsiminimų autoriaus siekį pažinti savo šalies istoriją (jis buvo itin žingeidus!), ją išsaugoti ir ja dalytis. Galima tvirtai teigti, kad dėl savo politinių nuostatų, pasirinktų veiklos barų ir virsmo „tautiniai susipratusių lietuvių“ Z. T. tikrai nesigailėjo.

Apskritai kalbant, ši Z. T. atsiminimų knyga – lobis. Tai ne tik išsamus istorijos šaltinis, bet ir (be aptarto neretai varginančio smulkmenų, pavardžių, kontekstinės informacijos bėrimo) jaudinantis bei

⁵⁰ Žr. *ibidem*, p. 339.

⁵¹ *Ibidem*, p. 346.

⁵² Autoriaus žodžiai apie apmaudžiai praleistą progą palikti Odesą ir paspartinti sugrįžimą namų link suvirpina jausmus: „Jei būčiau bent dieną anksčiau išėjęs iš ligoninės, būčiau patekęs laivan ir nuplaukęs Konstantinopolin. Išgirsta naujiena apie Lisauskio išvykimą ir mano vilčių išvykti Lietuvon *sugriuvimas* <<žlugimas>> taip pribloškė mane, kad aš po sunkios ligos nesulaukia ir pradėjau raudoti...“ – *Ibidem*, p. 358.

⁵³ *Ibidem*, p. 365.

⁵⁴ Jakelaitis, J. *Jeigu kas nors skaitys: atsiminimai*. Kaunas: Spindulys, 1996, p. 221.

⁵⁵ Žr. Toliušis, Z. *Atsiminimai ir apybraižos, 1 dalis: Gyvenimo kelio pradžia (1889–1921)*, p. 39.

įdomus skaitinys, kurio kokybė, keliaujant nuo leidinio pradžios iki pabaigos, deja, smukteli. Knyga labai vertinga istorikams, ją rekomenduočiau ir visiems Lietuvos atgimimo laikų istorijos entuziastams.

Pasikartosiu – Z. T. buvo išties šaunus pasakotojas. Jo atsiminimus pagal jų istorinę vertę ir įdomumą (taip pat rašymo patrauklumą) nurodyčiau greta kitų man didelį įspūdį palikusių ryškių LR I veikėjų – Petro Klimo⁵⁶, Justino Staugaičio⁵⁷, Vaclovo Sidzikausko⁵⁸ – atsiminimų.

Knygoje nerasime vienareikšmių opių nūdienos problemų, dabarties iššūkių sprendimų (tikėtis ap- tikti ką nors panašaus būtų naivu), bet atrasime tikrai svarių pastebėjimų, aktualių ne tik *vakar*, bet ir *rytoj*. Pavyzdžiui, autoriaus išvalgos vertingos mąstant apie mūsų regiono tautinių ir politinių procesų mozaiką, jų situaciškumą, stichiškumą, dėsningumus.

Galiausiai Z. T. jaunystės atsiminimų knyga suteikia daug peno įsivertinti savo vertybes, pamąstyti apie laiko tėkmę, vaikystės taurumą ir reikšmę, asmenybės raidą laike, nostalgiją ir maloniai *nuodingą* jos pobūdį, paskatina užčiuopti ir tam tikrą kitimo pastovumą: laikams, situacijoms, aplinkybėms ir technologijoms keičiantis, žmogus lieka žmogumi. Nekantraudamas laukiu kito tomo ir būsimiems skai- tytojams linkiu malonaus skaitymo.

ORCID

Leonas Nekrašas <https://orcid.org/0009-0000-7958-3381>

Literatūra

- Abramovienė, Irmina; Błaszczak, Tomasz. Advokatas, politikas, kolekcininkas Zigmas Toliušis ir jo atsiminimai. In.: Toliušis, Zigmas. *Atsiminimai ir apybraižos, 1 dalis: Gyvenimo kelio pradžia (1889–1921)* / sudarytojai I. Abramovienė ir T. Błaszczak. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2023, p. 8–19.
- Ambrulevičiūtė, Aelita; Voronič, Tatjana; Žiemelis, Darius. *Modernėjantys Vilnius, Kaunas, Gardinas: miestų plėtra ir sanitarinės infrastruktūros pokyčiai 1870–1914 metais*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2019.
- Balkus, Mindaugas. *Kaip Kovno tapo Kaunu: miesto lituanizavimas 1918–1940 m.* Kaunas: Vytauto Didžiojo uni- versitetas, 2023.
- Grigaravičiūtė, Sandra. Mission of Zigmas Toliušis-Stasiulevičius in Ukraine in 1921. *Vėsture: avoti un cil- vėki = History: Sources and People*, 2020, t. 23, p. 57–66. Prieiga per internetą: https://du.lv/wp-content/uploads/2022/03/Vesture_XXIII_2020_DRUKA.pdf [žiūrėta 2024-04-06].
- Jakelaitis, Jurgis. *Jeigu kas nors skaitys: atsiminimai*. Kaunas: Spindulys, 1996.
- Klimas, Petras. *Lietuvos diplomatinėje tarnyboje, 1919–1940 m.* Vilnius: Mintis, 1991.
- Lietuvos Respublikos Seimų I (1922–1923), II (1923–1926), III (1926–1927), IV (1936–1940) narių biografinis žodynas* / sudarytojai Aivas Ragauskas ir Mindaugas Tamošaitis. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2007.
- Orwell, George. *Dienoraščiai* / parengė Peter Davison; iš anglų k. vertė Arvydas Malinauskas. Vilnius: Jotema, 2015.
- Rimeisytė, Jorūnė. *Autobiografiškumo raiška Miguelio de Unamuno ir Juozo Tumo-Vaižganto prozoje: bakalauro darbas*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2014.
- Römeris, Mykolas. *Dienoraštis. [Kn. 7], 1922 metų birželio 16-oji – 1923 metų balandžio 10-oji* / sudarytojas Ri- mantas Miknys; iš lenkų k. vertė Vaiva Grigaitienė. Vilnius: Versus aureus, 2016.
- Sidzikauskas, Vaclovas. *Lietuvos diplomatijos paraštėje*. Vilnius: Vaga, 1994.
- Staugaitis, Justinas. *Mano atsiminimai*. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1995.

⁵⁶ Klimas, P. *Lietuvos diplomatinėje tarnyboje, 1919–1940 m.*

⁵⁷ Staugaitis, J. *Mano atsiminimai*. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1995.

⁵⁸ Sidzikauskas, V. *Lietuvos diplomatijos paraštėje*. Vilnius: Vaga, 1994.

- Šermukšnytė, Rūta. Sovietinio dokumentinio kino istorija kinematografiškai (Rec.: Rūta Oginskaitė. *Nuo pradžios pasaulio: Apie dokumentininką Robertą Verbą*. Vilnius: Aidai, 2010. 396 p., iliustr. + 1 vaizdo diskas (DVD)). *Lituanistika*, 2011, t. 57, Nr. 2, p. 220–223. <https://doi.org/10.6001/lituanistica.v57i2.2153>
- Toliušis, Zigmas. *Atsiminimai ir apybraižos, 1 dalis: Gyvenimo kelio pradžia (1889–1921)* / sudarytojai Irmina Abramovienė ir Tomasz Błaszczak. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2023.
- Toliušis, Zigmas. *Mano kalėjimai*. Vilnius: Mintis, 1991.
- Urbšys, Juozas. *Lietuva lemtingaisiais 1939–1940 metais*. Vilnius: Mintis, 1988.
- Zigmo Toliušio 135-osioms gimimo metinėms išleistas pirmas jo atsiminimų tomas. *Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka*, 2023 m. gruodžio 27 d. Prieiga per internetą: <https://lnb.lt/naujienos/10956> [žiūrėta 2024-03-31].